Виїхавши з міста, Михасько відчув віддавна бажану свободу. Проскочили останні приміські будиночки у затінні садків — і враз шибонув навстріч тугий, пахучий вітер. Хлопець неначе відірвався від землі, обернувся на тремтке вітрило і плив у повітрі, захлинаючись від безмірної утіхи.

Мимо пролітали берези. їхня біла кора мерехтливо спалахувала й тут же пригасала, щоб за мить знову освітити молоду зелень.

Дорога була, як самотній і тихий мандрівник. Михасько знав, що тепер цією дорогою майже ніхто не їздить, бо веде вона тільки до старої, покинутої і загубленої на передліссі вузької залізничної колії. Давніше тією колією бігав до заміського озера поїзд, що, мабуть, дуже скидався на іграшковий: маленький паровозик "кукушка" тягнув за собою чотири вагони і весело покрикував, змітаючи вгору лісове птаство. Але Михасько того поїзда уже не застав, а знав про нього лише з батькових розповідей.

За молодим березняком уздовж дороги стелився свіжий, неходжений і неторканий луг, такий яскраво-зелений, м'який та звабливий, що Михаськові спало на думку спинитися. Він вправно загальмував, зіскочив з велосипеда, поволі, як утомленого коня, підвів його до краєчка дороги й поклав у рівчаку, а сам, наче в прохолодну воду, занурився в лугову траву й ліг горілиць, заклавши руки під голову. Небо опустилося над ним низько-низько, і здавалося, що соковиті стебла, тихо коливаючись над Михаськовим обличчям, торкаються набряклих, ситих вологою хмар. Крапчасте чорно-цегляне сонечко виповзло за самісінький кінчик стеблини, мовби й справді збиралося досягнути неба, гойднулось і впало Михаськові на щоку. Він засміявся від лоскітного дотику і якраз тоді почув сторонній, зовсім чужий звук з-поза березняка. То був мотоцикл. Він мчав на великій швидкості, і за мить Михасько побачив "Яву", червону, блискучу й топку, як оса, й ухопив поглядом смугасту сорочку мотоцикліста.

Мотоцикл блискавично шугонув за поблизький поворот, потім щось зненацька скреготнуло — звук видався зловісний і тривожний, Михасько відчув цю тривогу звіддалік і підвівся мимоволі, та мотор знову гуркотів рівно, спокійно і вже зовсім віддалено, аж врешті зовсім затих.

Однак спокій більше не повертався. Хлопець ловив у теплому, насиченому зеленими запахами повітрі розрізнені часточки тиші: легенький повів вітру, сюрчання коників, шемрання листя, весняне хитрувато-сумне "ку-ку", а також дзижчання якоїсь комахи і власний подих. Лежати розхотілося. Михасько звівся, зірвав велику пухнасту кульбабу — вона була одна така біла й кругла, найперша серед безлічі інших, ще жовтих — дмухнув на неї — врізнобіч полетіли легесенькі, крихітні парашутики, розсіялися далеко лугом, а в пальцях зосталася тільки оголена стеблина.

Сівши на велосипед, Михасько рушив далі, поволі збільшуючи швидкість і ловлячи обличчям, руками, усім тілом напругу веселого зустрічного вітру.

За крутим поворотом хлопець враз спинився, мало не впавши на дорогу разом з велосипедом. Поперек шляху, виблискуючи до сонця довгими сріблястими спицями, лежав чийсь велосипед. Переднє колесо було зігнуте, ніби хто навмисне пробував на ньому силу своїх м'язів. Таким же понівеченим було й кермо. Трохи віддалік від велосипеда, якось безвладно й безсило відкинувши руку, лежала дівчинка. Першої миті могло здатися, що вона збиралася перескочити рівчак і послизнулася на молодій траві. Михасько з острахом схилився над дівчинкою. Обличчя в неї було зовсім бліде, сірувате навіть, хлопець ледве зважився узяти в свою долоню її руку. Довго дошукувався того місця, де мав битися пульс, нічого не міг вловити, і йому стало зовсім моторошно. Спробував покласти дівчинку зручніше, вона застогнала, на мить розплющила очі й невиразно вимовила щось, але Михасько не зрозумів того, що вона сказала.

Хлопець обернувся немов за порадою. Що він мав робити? Везти дівчинку в такому стані до міста ніяк не можна: велосипед тут не згодиться. Чекати, поки хтось над'їде? Але кого тут дочекаєшся, в такому безлюдді? Хіба, може, той шибайголова-мотоцикліст повертатиметься назад до міста цією ж дорогою?

І раптом Михасько усвідомив, що якраз того мотоцикліста він тут напевно не побачить: аж тепер хлопцеві стало зрозуміло, що ж, власне, трапилося, коли червона "Ява" на шаленій швидкості вискочила з-за повороту.

— Дрантя... Паскуда...— вилаявся Михасько, але, звичайно, це ані трохи не могло зарадити справі, слова не могли наздогнати того хлопця на мотоциклі.

Роздумувати не було часу. Чимскоріше насмикавши оберемок трави, Михасько, як умів, підмостив його дівчинці під голову, відтягнув з дороги її покалічений велосипед і за мить уже мчав до міста.

Дорога, котру він щойно перебув так легко й весело, зробилася безкінечно довгою і непіддатливою. Тепер зустрічний вітер був тільки: завадою, білі берези мигтіли так, що в голові паморочилося, піт стікав між лопатками, Михаськові здавалося, що власні ноги й руки перестали коритися йому, і він натискає на педалі й все одно не може зрушити з місця.

При в'їзді на приміську вулицю він мало не кинувся під колеса першій стрічній машині.

Шофер різко загальмував, спиняючи свій важкий МАЗ, з кабіни визирнуло розлючене обличчя:

— Якого біса?! Ти що — сліпий? То чого на велосипед сідаєш?

— Дядечку, послухайте, не сваріть! Там дівчинка, її збили, лікаря треба.

— Збили? Хто збив? Тут не лікарня, а міліція треба!

— Яка міліція? Та її в лікарню треба везти, а не в міліцію!

— Ну, її, може, й у лікарню, а тебе — в міліцію. Там розберуться, хто збив. А мене за свідка не бери, мені ніколи, сам бачиш...— решта слів потонула в гуркоті мотора.

Михасько розпачливо роззирнувся: довкола нікого не було — або ж він, розгублений і наляканий, не міг нікого уздріти, хто б допоміг йому.

Врешті сірий автомобіль "Жигулі" спинився на узбіччі бруківки — шофер помітив, що Михасько безладно вимахує руками йому навстріч.

— Тобі чого, хлопчику?

Михасько вдруге і вже не так похапливо пояснив, у чому річ.

— Біжи до телефону, виклич "швидку допомогу". Бери ось монету. Чи то й без монети — нуль-два... Скажи їм, де це. Та ти якийсь непритомний, чи що? Зажди, я сам.

Власник "Жигулей" залишив Михаська стояти на розі вулиці й чекати на "швидку допомогу". Він дав хлопцеві до рук газету й пояснив:

— Стій, вони зараз під'їдуть, я їм сказав, що ти з газетою. Стій тут на розі, чуєш? Та прийди ж до тями, нарешті! Я поїду туди, я знаю цю дорогу — ось воду маю, може, їй хоч тим допоможу...

Михасько мовчки й покірно кивав на все головою, хоча зовсім не відчував полегші від того, що хтось розділив із ним його клопіт і допоміг йому: пізніше так само мовчки й покірно сів у санітарну машину, байдуже полишив свій новенький і гарний велосипед біля газетного кіоска і майже без слів, самими рухами вказував, куди треба їхати.

Дівчинку поклали на ноші. Сорочка й шорти в неї були закривавлені, у волоссі заплуталися кілька травинок. Михасько не знати нащо вийняв одну травинку.

— Вона... вона жива? — потягнувши лікаря за полу халата, запитав хлопець.

— Облиш мій халат, хлопчику. Жива,— сказав лікар. Він здався Михаськові надто спокійним і навіть байду жим.

Працівники міліції, які не знати коли також прибули на місце події, щось оглядали, стиха перемовлялися.

— Як тебе звати? — звернувся до хлопця лейтенант. Михасько подумав, що його ім'я не має ніякого відношення до того, що трапилося, і зовсім не стане в пригоді, коли шукатимуть злочинця, але відповів:

— Михайло. Іван Михайло.

Лейтенант сердито перепитав:

— Все ж таки, як: Іван чи Михайло?

— Михайло. Іван — прізвище,— досить похмуро й нелюб'язно пояснив Михасько. Він часто мав подібні клопоти зі своїм прізвищем.

— Зрозуміло,— сказав лейтенант, ледь усміхнувшись. Усмішка здалась хлопцеві недоречною і незрозумілою, як перед тим — байдужість лікаря.— Поїдеш з нами, Михайле Іван, треба дещо з'ясувати.

Похнюпившись, Михасько водив ногою по сірій пилюці і раптом при самій траві побачив якийсь невеличкий предмет. Перечекавши, поки лейтенант відійде, хлопець крадькома підняв щойно запримічену блискітку. Це був маленький брелок, такі забавки хлопці звичайно чіпляють собі до поясів.

"Добре, що вони не знайшли. Пришили б до справи й не віддали б, може. А так я їй поверну, вона зрадіє, що не пропала забавка. Може, це її талісман",— подумав Михасько, ховаючи брелок до кишені.

— Сідай, Іван Михайло,— відчинивши дверцята машини, сказав лейтенант.

Другого дня Михасько побачив удома свій велосипед — він стояв, як завжди, спертий до стіни в коридорі,— однак хлопець ніяк не міг пригадати, яким чином велосипед потрапив сюди — принаймні сам Михасько повернувся після розмови в міліції без велосипеда.

Потім усе пережите снилося йому кілька ночей підряд.

Уздовж чорної дороги мчав червоний мотоцикл з чорним мотоциклістом. Мотоцикл врізався щоразу у щось на дорозі і блискавично зникав, а те щось оберталось понівеченим велосипедом, він стогнав і звивався на чорній дорозі, як живий. У нічні сни приходила також мати дівчинки, вона наближалася звідкілясь ніби зверху, легка і прозора, неймовірно молода й сумна — такою побачив її Михасько, коли вони зустрілися вперше.

— То це ти, хлопчику,— сказала вона тоді і раптом обняла Михася й так притулилась до нього, паче вона, доросла, шукала в хлопця захисту й порятунку, зовсім не розуміючи, що Михасько сам потребував захисту. Він тямив: жінка плаче; боячись поворухнутися, хлопець стояв із заплющеними очима, бо стидався дивитись, як плаче доросла людина.

Три дні дівчинка не приходила до тями. Лікарі не могли напевно сказати, чи вона житиме. Потім прийшла нова тривога: чи зможе дівчинка ходити? Чи не залишиться назавжди калікою?

Переступивши поріг лікарняної палати, хлопець намагався не дивитися на припасований до ліжка складний апарат, що утримував ногу дівчинки, глухо й наче зовсім безнадійно закуту в гіпс.

Знати б, чи пам'ятає Неля — так звали дівчинку — того мотоцикліста? Усе ж відбулося так швидко, блискавично — то ж тільки на кіноплівці лишається миттєвий відбиток, а в пам'яті — навряд чи що зосталося. До того ж, дівчинка відразу втратила свідомість, Михасько сам не був певен, що впізнав би того Смугастого, зустрівши десь на вулиці, перед очима він зараз не мав нічого, окрім червоної плями мотоцикла й тої смугастої майки.

Михасько пересидів у палаті кілька тихих, безсловесних хвилин, ніяковіючи й жахаючись лікарняного запаху, виду лікарняних страв і ліків, а найбільше — то Нелиних величезних, затінених довгими віями очей; розмовляти з дівчинкою, турбувати її запитаннями лікарі ще не дозволяли, зрештою, видно було, як навіть кілька вимовлених слів втомлювали її,— та й самому Михаськові важко було слово вимовити, він поняття не мав, що мав би говорити чи питати. Іграшку — брелок він вирішив віддати дівчинці пізніше, коли вже біда минеться, коли і він, і дорослі довкола напевне знатимуть, що все скінчилося гаразд. Брелок був дуже гарний, мабуть, ручної роботи, Михасько досі такого й не бачив ніколи: невеликий, у чверть долоні щит, на ньому — карбований профіль індійця з прикрашеною пір'ям головою, а ще прикріплений до щита крихітний томагавк на металевому ланцюжку.

Не можучи згадати нічого, окрім кольору мотоцикла й майки водія, Михасько все одно уперто, до болю напружував пам'ять, щоб викликати в уяві спогад про той день. Він набагато виразніше бачив перед собою берези, крапчасте сонечко, стеблинку кульбаби і крихітні парашутики, він відновлював у пам'яті і ту лагідну тишу, і той тривожний скрегіт гальм, він бачив — ніби вже й не забуде, здавалося йому — безживну руку дівчинки, обличчя шофера, який радив викликати міліцію,— але найголовнішого, найпотрібнішого згадати не міг. Все ж він поклявся будь-що знайти того мотоцикліста. Червона "Ява" і смугаста сорочка — цього, звичайно, надто мало, щоб відшукати людину в багатотисячному місті. Але ж трапилося так, що він, Михасько, випадково опинився на одному шляху з мотоциклістом,— трапилося так один раз,— то хіба ж не можуть їхні дороги перетятися вдруге? Десь Михасько чув про закон парних випадків, коли подія повторюється двічі, тільки за різних обставин. А все ж треба шукати повторення обставин. Смугастий, певне, живе десь на передмісті,— міркував собі хлопець,— бо інакше чом би його занесло на ту дорогу, яка не веде нікуди? Навряд чи він збирався милуватися краєвидом, шукати лікарські трави або ж оглядати стару залізничну колію — певніш за все, просто вправлявся в надшвидкій їзді. Треба щодня пильнувати ті вулиці, той виїзд з міста.

Ще одно цікавило Михаська: як мотоцикліст повернувся потім назад — додому? Звичайно, міліція також шукала дорогу, якою Смугастий втік, але чи знайшла — Михасько не знав. Може, злочинець чкурнув через ліс якоюсь просікою? Михасько мав намір перевірити таке припущення, але пішки стільки за день не пройдеш — а мати після тої сумної пригоди заборонила синові сідати на велосипед.

Кілька днів підряд, відразу після уроків, хлопець вирушав на передмістя, але поки не натрапляв йому на очі ніхто, хоч дрібочку схожий на Смугастого. Михасько був переконаний, що обов'язково упізнає мотоцикліста, якщо побачить його в русі. Що мало бути потім, далі — хлопчина не знав, але уперто чекав і сподівався тієї зустрічі.

Була б не така чорна та смутна причина тих пошуків — Михасько радо розповів би про них хлопцям у класі, побавився б разок з ними у "знаменитого" детектива — але ситуація була така, що розповідати нікому не хотілося, Михасько чомусь вважав, що таку справу належить здійснювати самому, що нікого не можна й не слід прикликати на допомогу.

Котрогось дня надвечір, утомлений і вже зневірений трохи, Михасько примостився на лавці у сквері, щоб подивитись, як декілька майже дорослих парубійків ганяють м'яча. Особливо виділявся своєю спритністю один худорлявий, невисокий хлопець. Він грав майже як професійний футболіст, і за ним приємно було спостерігати. Кучерява кучма світлого волосся заважала йому, кучері спадали на очі й липли до спітнілого чола, і хлопець нетерплячо змахував їх долонею, а потому таки забував зовсім про ту заваду в запалі гри. Раптом він спіткнувся, упав, а коли звівся, то невдоволено гукнув:

— Хлопці, чекайте, в мене кеди подерлися! — і застрибав на одній позі, показуючи обірвану підошву. Потім він рушив до лавки, де сидів Михасько.

— Ото біда,— бурмотів кучерявий,— дурні кеди!

— А ти роззуйся,— порадив Михасько,— хіба ж на траві босому не можна грати.

— Ще чого! Пальці позбиваю об той м'яч, хіба не тямиш? — відповів парубійко і насмішкувато глянув на порадника. Погляд його впав на причеплений до Михаськового пояса брелок, і він з неприхованим зацікавленням вимогливо запитав: — Слухай, малий, ти що там маєш? А покажи-но!

Михасько чомусь одразу підвівся, відступив на крок:

— Авжеж, так зразу й покажи?

— А чого ти злякався? Бо не твоє, правда ж? Привласнив чужу річ і тікаєш? — тон у кучерявого був досить миролюбний, зате в очах блиснуло щось неприємне, хиже.

— Чужу? А ти звідки знаєш? Може, скажеш, це твоє?

— А то чиє? Звичайно, моє. Давай сюди — і без дискусій. Чуєш?

Михасько подивився просто в очі футболістові. Отже, знайшовся. Закон парних випадків справдився. Так і є. Кучерявий. Кругловидий. Симпатичний навіть. Ніхто б і не здогадався, на що він здатний.

— Скажи, де загубив, тоді віддам,— ризикнув рантом Михасько.

— Гляньте на нього,— засміявся кучерявий.— Мале, мале, а хитре! Давай індійця, бо я не люблю дурних жартів.

— Думаєш, я жартую? — ніби намагаючись додати собі відваги, Михасько щосили затиснув у долоні брелок, усміхнувся ледь примітно, хоча мав намір відважно й голосно засміятися.— Я не жартую. Я тобі нагадаю, коли хочеш, де ти це загубив.

Дивлячись просто в недобрі, хижі очі, Михасько вимовляв слова, котрі наче самі собою вроджувалися, без його волі і без зусилля навіть:

— Я тобі нагадаю, я тобі просвіжу пам'ять. Край дороги — пригадуєш? Там звір не пройде. І птах не пролетить. А тільки червоний мотоцикл проїде і велосипед...

Обличчя кучерявого змінилося враз, звузилося, очі примружилися, наче хотіли зовсім заховатися за повіками, а водночас мали намір прошити Михаська наскрізь.

— Який птах! Що ти дурне варнякаєш? Та вдавися ти тою іграшкою, я пожартував, вона зовсім не моя!

— Брешеш! Це твій індієць, і це ти, ти, я знаю!

— Заткнися,— процідив Смугастий, забувши про геть-чисто люб'язний той, і повернувся до своїх приятелів.— Грайте, хлопці, без мене, бач обмундирування підвело! — сказав він і дуже поволі, спокійно, аж надто спокійно пішов геть. Михасько рушив за ним. Це було так само, як перед тим із словами, які він вимовляв помимо власної волі — або ж ні, вимовляв так, ніби знав їх віддавна і тому мусив сказати. Смугастий увійшов у браму. Михасько ступив слідом. Він не міг відпустити злочинця, хоча й не знав, що мав далі чинити. Смугастий рвучко спинився.

— Слухай, синку,— сказав він тихо й озирнувся,— раджу тобі забути все: і де індійця знайшов, і де мене зустрів. І не базікай про... птахів, бо...— він швидко й спритно, наче фокусник у цирку, підкинув щось на долоні, й Михасько побачив блискучого ножа.

— Ти хлопчик тямущий, правда? — з усмішечкою продовжував Смугастий.— Тобі двічі не треба повторювати? А забавку собі залиш. Мені не жаль.

Михасько хотів, щоб Смугастий пішов перший, бо сам не міг ступити й кроку. Ноги паче поприлипали до землі, а в горлі застряг огидний, давкий клубок. Повернутися спиною й піти? Піти? — але він не міг повернутися спиною, він ступав, спотикаючись, назадгузь і дивився не в очі Смугастому,— на його широко розчепірену долоню, на якій лежав

ніж, дивився Михасько. Уперше в житті Михасько спізнав справжній, непереможний, безнадійний страх.

І коли все ж вийшов з брами в день, на люди, у гомін, у світло, він відчував і далі гидкий холодок у грудях. Тепер це бридке почуття підганяло бігти якнайдалі звідси, та ноги тяглися поволі, ступня при ступні, і страшно було озирнутись, а водночас хотілося знати, чи дивиться услід Смугастий.

Вночі Михаськові тепер спився блискучий ніж. Його підкидав на долоні Смугастий, хижо шкірив зуби, і хлопець прокидався в чорній, жахній пітьмі її утирав сльози з обличчя, боячись розплющити очі. Добре б і справді забути все, не повертатися навіть у думці до того, що трапилося, не думати про свою ганьбу, але усі паче змовилися, заповзялися на нього і тільки про те й балакали. Всіх страшенно цікавило, як це трапилося, від початку до кінця, і всіх розчаровувала Михаськова розповідь, бо її можна було вмістити в три лінійки шкільного зошита з полями.

У школу надійшли листи з міліції, з лікарні та від батьків Нелі — про Михаська писали, як про відважного героя, який не розгубився в скрутній ситуації і врятував людині життя. Листа зачитали на зборі піонерської дружини. Сам Михасько нічого незвичайного у своєму вчинкові не бачив, у тому прихвалюванні для нього звучало щось прикре й неприємне, наче він привласнив собі щось чуже, і тим чужим тепер пишається та похваляється; наче переплутали його з кимось іншим.

І водночас він не міг, не зважувався, просто не мав сили вимовити вголос нове визнання, розповісти, що сталося потім,— і тому мовчки, похнюпившись, вислуховував, як багато й добре говорили про нього, й тихо сподівався, що врешті ж йому дадуть спокій, облишать його з тими балачками.

— Поїдемо в суботу по рибу,— сказав тато й нишком стежив, яке враження справить звістка на Михаська. Син здавався йому останнім часом надто смутним, навіть схудлим, попід очима в хлопця лягли сині підківки, як у дорослої людини, втомленої і занепокоєної. Чи то над книжками сидить до півночі? Чи то вплинула на нього історія з мотоциклом? Та ж ніби все найгірше минуло, лікарі запевняють, що дівчинка ходитиме — звичайно, їй доведеться полежати в гіпсі, але рентгенівський знімок показує, що все буде гаразд. Третій тиждень минає, відколи те трапилось, а щось ніби зламалося в Михаськові і перемінилось. То дразливий, то байдужий, то знов аж до гіркоти сумний...

— Михасю, чуєш, поїдемо в суботу по рибу. Відпочинеш трохи перед екзаменами. Як думаєш, куди б нам податись?

— Не знаю.

— Може, на Буг?

— Як хочеш. Мені все одно.

Синова байдужість засмутила батька, але на всі розпитування хлопець неохоче відповідав одне й те ж: "Нічого не трапилось, усе нормально, ніде не болить, дайте мені спокій".

Страх Михаськів був невидимий для решти світу, звідки ж міг батько знати причину дрібної переміни в синові? Батько ж не чув, як страх нашіптує Михаськові: отак-то, голубе, нікуди тепер ти від мене не дінешся, не заховаєшся, я тебе довіку стерегтиму, тепер без мене слова не вимовиш, кроку не ступиш, мовчатимеш у жменьку... Та и чого ти журишся? Мовчатимеш — все буде гаразд, ніхто не взнає ніколи, ніхто нічого не взнає, живи собі спокійно, що тобі той мотоцикліст? Ти ж міг і не бути тоді на тій дорозі, не бачити нічого — подумай сам, як багато подібних історій трапляється, і ти про них не знаєш, і вони ж тебе не

обходять, то забудь і що, наче й не бачив, не знаєш,— нехай там собі хто хоче й кого хоче з ніг збиває, ти свого маєш досить, пильнуй себе, і я тебе пильнуватиму, з мене сторож добрий, хи-хи... І нікуди ти тепер без мене ні кроку...

Батько підійшов зовсім близько, погладив Михаська по голові. Його руки — засмаглі, великі, вкриті золотавим дрібним пушком. На мить хлопець притулився щокою до батькової долоні — і враз зникло підступне, мерзенне нашіптування, зник і сам страх. Михасько ніби вже зважився розповісти про все, геть-чисто про все, уже от-от мало злетіти з уст перше слово визнання, але ж як важко вимовити це перше слово, як важко почати розмову!

— Скажи, татку, ти коли-небудь... боявся чогось?

— Боявся? Авжеж, боявся. Грому, лихого собаки Терека. А ще,— засміявся батько,— боявся материної різки.

Михасько й собі усміхнувся кутиками уст: тато узяв його запитання за жарт, може, так і краще, бо як, ну як він розповість батькові про той ніж, як скаже, що злякався? Батько або ж присоромить його, засміє — або ж сам почне боятися за нього — свого малого, наполоханого сина. Проте Михасько відразу відмовився від цього останнього припущення: ні, тато не злякався б. От хіба що мама — їй би привиджувалися усілякі страхи, кров і небезпека, матері він навіть не заїкнеться ні про що, бо й з дому не випустить. Відібрала ж велосипед, хіба пі? А батько? Як щось узнає, відразу перекаже матері. Ні, нехай нічого краще не знають, хай не знає і та дівчинка, яка лежить зараз у лікарні, він не відважувався тепер їй у очі дивитися,— наче був винен у тому, що он уже літо теплом дихає, і сонце, і зелено, а вона лежить; проминуть черешні, суниці і вишні — а вона все ще буде в лікарні, і хто знає, чи їй аж тоді дозволять устати. До неї можна приходити, можна вже розмовляти, але Михасько боїться тих відвідин ще більше, ніж спочатку, він і далі мовчки й знічено сидить при ній і не вміє нічого путнього вимовити.

Дівчинка перебирає букетик квітів, принесених Михаськом.

— Чудний ти, ох, який чудний,— сміється вона,— ніколи б не подумала, що людина може так довго мовчати. Ну чого ти мовчиш? Хоч розказав би щось — так ні, мовчиш. Ну скажи, на велосипеді їздиш?

— Так, — говорить неправду Михасько, він соромиться признатись, що йому заборонили виїздити на велосипеді.

— От як встану, то спершу вчитимусь на велосипеді їздити, а потім уже ходити. Поїдеш зі мною на ту дорогу?

Михасько знає: їй не скоро доведеться встати, і дивується з її лагідного настрою і впевненості в доброму, і заздрить, що вона не відає страху й хоче знову опинитися на тій дорозі. Він же сам навряд чи хоче цього, але понад силу обіцяє:

— Поїду.

— Наввипередки, добре? — пропонує Неля і невдоволено дивиться на свою ногу.— І коли вже з мене стягнуть гіпс?

Михасько втуплюється поглядом у підлогу; потім раптом нишком, поволі відчіпляє з пояса брелок, зважує його на долоні і каже:

— Послухай, я це знайшов... тоді, на тій дорозі... Хочеш — візьми.

— Покажи,— простягає руку дівчинка, вона не може повернутися на ліжку, апарат і гіпс тримають її весь час в одному положенні.

Він подає їй брелок, і вона радісно вигукує:

— Чінгачгук! Це мій Чінгачгук, тепер усе справді обов'язково буде добре!

Михасько невтримно червоніє і знову дивиться собі під ноги.

Він, зрештою, і на уроках дивиться кудись убік, він вишукав цей зручний спосіб уникати чийого б то не було погляду.

— Та що тобі, Михайле? —дивується учитель фізики Олексій Максимович.— Зосередься, подумай хвильку — згадаєш формулу, правда?

— Не згадаю. Я не знаю тої формули,— похмуро признається Михасько.

— Що ж, залишишся після уроків, вивчиш формулу — і розв'яжеш задачу.

Звичний, знайомий до найменших подробиць фізичний кабінет.

Вперше Олексій Максимович застав тут маленького, розпелеханого п'ятикласника, коли той навіщось намагався розібрати трансформатор. Хлопчина так захопився своїм заняттям, що не помітив учителя, а помітивши врешті, сахнувся, зачепив рукою макет електростанції і скинув його на підлогу.

Олексій Максимович дивився на переполохане дитяче обличчя, на поплямлений чорнилом шкільний костюм й вузенькі хлоп'ячі плеченята — аж ледве втримався від усмішки:

— Що тобі, хлопче? — запитав він.— Чи ти часом не той знаменитий фізик з п'ятого "Б", котрий зіпсував світло у всій школі?

— А ви звідки знаєте? — здивувався Михасько. "Фізиком" його в класі дражнили віддавна.

— Здогадався. Трансформатор облиш, будь ласка, а завтра, коли хочеш, приходь на заняття фізичного гуртка.

Михасько заціпенів. Сподівався, що його сваритимуть, заборонять взагалі переступати поріг кабінету — аж тут — гурток. Чи не жартують з нього? Цього Михасько не любив.

— Але ж ми ще не вчимо фізики. Хіба мені можна — на гурток?

— Боїшся, що не зрозумієш? Ну, коли боїшся...

— Нічого я не боюся. Я просто питаю.

Десь за півроку Олексієві Максимовичу докоряли усі вчителі:

— Той ваш улюбленець, ваш вихованець — ми з його дослідами ще біди напитаємо, він або школу спалить, або себе покалічить. І не боїться нікого й нічого, знає, що ви за нього — горою!

— Чом би він мав боятися? — сказав учителям Олексій Максимович, а Михаська того ж таки дня "висповідав".

— Михайле,— сказав він,— покажи, будь добрий, свого щоденника.

Хвалитися було нічим, хлопець з пісним обличчям покірно глипав, як учитель гортає сторінки щоденника. Трійки з історії, двійка з англійської.

— Так, так. Дуже добре. Ерудований фізик, нічого не скажеш.

— Який?

— Е-ру-до-ваний. Тобто освічений, начитаний, з широкими знаннями й зацікавленнями. Правду кажу?

Михасько вважав за краще промовчати, тільки плечем здвигнув — та й уся відповідь.

— Слухай,— раптом ніби про щось згадав учитель,— а візьми ось цей журнал і прочитай одну коротеньку статтю.

Михасько дивився, як Олексій Максимович злегенька позначив олівцем, що треба читати.

— Прочитай, а потім поговоримо.

— Але ж це англійський текст! — розпачливо жахнувся Михасько.— Що я з того зрозумію?

— Перекладеш.

— Я?

— А хто ж? Поки не прочитаєш, можеш мені на очі не з'являтись.

— І на ваші уроки теж не приходити! — уже злукавив Михасько.

— Урок через три дні — спробуй не встигнути!

Михасько тільки аж через тиждень приніс Олексію

Максимовичу грубезний зошит, де сторінки були покреслені, списані англійськими словами та перекладеним текстом.

Фізичний кабінет повертав Михаська зараз до давнього, хлопець згадував безліч розмов з учителем, і раптом на нього набігла хвиля розпачу, що більше таких розмов не буде ніколи, довіку він останеться жити з огидним почуттям страху і, весь понівечений тим почуттям, не зважиться доступитись до Олексія Максимовича.

Хлопцеві до болю хочеться розповісти про все, звільнитися, нарешті, від страху, не боятися хижого погляду, погрози, ножа, спогаду. І не зневажати самого себе. Тільки ж розповідь ще не укладається в слова, Михасько й далі не зважується, серце колотиться, терпнуть губи. Він заплющує очі, повторює потихеньку формулу, що її не вивчив удома, поволі розв'язує задачу, помиляючись і креслячи. Учитель говорить щось про фізичну олімпіаду, яка напевно буде десь на початку нового навчального року, і радить Михаськові протягом літа, під час канікул, не забувати про фізику, він називає йому прізвища авторів одного цікавого підручника — Михасько дивиться на учителя відсутнім, непорозумілим поглядом, наче зовсім не може усвідомити, що йому каже Олексій Максимович. Михаськові годі залишитися ще довше сам на сам із своїм страхом, із своєю турботою, вона заступає враз цілий світ — і нічого, крім неї, уже й не існує, Михасько мусить хоч частку свого клопоту вділити комусь — не для того, аби ще комусь стало боязко й погано, а для того, щоб мати підтримку й порозуміння.

— Що з тобою, Михайле? — питає Олексій Максимович, і хлопець розуміє, що питання стосується не помилки в розв'язанні задачі, а того іншого, що є в Михайлові і що учитель таки помітив.

— Ви, Олексію Максимовичу, боялися коли-небудь? — швидко, щоб не передумати, не промовчати, питає Михасько. Питає, як питав уже батька.

Учитель дивиться просто в занепокоєне, затривожене обличчя свого учня, в самісіньку душу йому дивиться — і признається:

— Усяке траплялося, Михайле. Усяке. Нема, мабуть, такої людини на світі, котра б через страх не перейшла. Тільки страх різний буває.

— Страх — різний? — здивувався Михайло.

— Авжеж, різний. Безліч різних страхів. Страх злочинця за вчинену підлість, страх матері за життя дитини, страх командира за можливість програти битву і втратити бійців, страх доброї людини піддатись нікчемній спокусі... Ти це колись зрозумієш, пізніше.

— Я розумію,— киває головою Михасько.— Я розумію.

— От, знаєш, якось у горах... Спускалися ми в долину. Десь там унизу світом гаряче літо гуляє, квіти пахнуть і діти м'яча ганяють — а тут довкола чорні хмари, сніг по коліна. Висячі льодовики. Обірветься така величезна брила — бережись, щоб не зачепила, щоб поминуло тебе таке. А ще — снігові лавини, і каменепади, і безліч усіляких інших пасток. Гори, одним словом. І йдуть туди якраз за тим: задля зустрічі з небезпекою, задля сходження на вершину, задля перемоги над собою, над своїм страхом,— і над горами, над пастками. Якось під водоспад навіть потрапили.

Олексій Максимович оповідав так, наче забув, з чого почалася розмова, і сам Михасько паче йшов думкою услід за альпіністами, серед яких був і його вчитель.

— Під водоспад потрапили. Хотіли обминута — аж тут вітер змінив напрямок, струмінь води перемістився, хочеш не хочеш — приймай крижаний душ у повному альпіністському спорядженні.

Учитель наче зумисне вишукував найцікавіші згадки про свій похід у гори, до вершини, щоб дати Михаськові можливість вслухатися, зрозуміти щось більше, ніж означали самі слова. Учитель ішов третім, попереду — найдосвідченіший, бувалий альпініст, з ним — дівчина, вона

уперше була в такому поході, а за нею — Олексій Максимович, тоді ще теж зовсім молодий, студент університету, і ще — за ним люди, товариші їхні. Ватажок пройшов, а дівчина, в його сліди ступаючи, враз провалилася в приховану, незапримічену ватажком розколину. Такі розколини мають часом метрів п'ятнадцять глибини. Тим, хто йде попереду, будь-що треба утриматися, треба спинитись, бо так можна стягнути в розколину усю групу, й годі буде порятуватись. Адже всі йдуть підстраховані — одним канатом зв'язані. Того разу все скінчилося щасливо — дівчина зачепилася на уступі, впала углиб не більше як на метр, їй відразу допомогли вибратися. Потім ватажок признався, що якесь чуття, дароване альпіністам досвідом і розумінням гір, говорило йому про небезпеку, але він не зорієнтувався зразу, де вона причаїлась — адже сам пройшов через розколину, не провалився. Розколину зовсім не було видно, бо спершу її льодком вкрило, а потому занесло снігом — рівненько, тихо, біло, спокійно і — підступно.

— Отаке, Михайлику. Ну, спустилися ми врешті в долину. Не уявляєш, яка то радість, яка втіха — людське житло по шести днях безлюдних, білих гір. Може, люди ще й за тим ідуть в гори, щоб зрозуміти, що значить людське житло по безлюдді. Вогонь. Чисто, тихо, — але не так, як у горах, бо — затишно. Запах дому, свіжого хліба. Смачна страва на столі. Світ стає такий безпечний і певний. А в нас попереду — знову дорога, знову перехід, переправа через ріку, безлюддя, льодовик, гори. Мене раптом як отим колючим душем знову обсипало — від самої думки про пороги, чорні круговерті і скажено холодну навіть улітку воду гірської ріки. Отак, Михаську,— нікуди від правди не дінешся — усі пішли, а я зостався. Страх мене здолав. Страх перед дорогою. Щось там я говорив, пояснював, хлопці не відповідали, мовчки ладнали рюкзаки, наче мене й не було, наче не існував я, наче не йшов з ними разом від самого початку. Перемовлялись між собою тихо, а мені не відповідали, пішли. Я ж залишився. І тільки вони пішли, я відразу позбувся втіхи від сонця, від затишку і смачної гарячої страви. Зовсім утратив радість, наче вони її з собою прихопили, в рюкзак спакували. А наздоганяти їх все одно не пішов. Тепер уже з дурної гордості не став би наздоганяти... І раптом біжить до хати сусідка,

бліда, руки трусяться й губи не укладаються слово сказати. Ледве я зрозумів, що там, у річці, двоє дітлахів: зірвалися, з кручі зірвалися, вода понесла, вони вчепилися за камінь — як ще тримаються, а мати у вир за ними кинулася.

Учитель присунувся зовсім близько, зовсім близько й довірливо. Михаськові зробилося моторошно. Про свій клопіт він зараз не пам'ятав.

— Так-то, Михайле. Перейшов я через сто смертей, був на льодовій вершині й повернувся в долину, до тепла, до сонця й трави, і не схотів іти далі — врешті, кого це могло обходити? Правда? Не схотів — і не пішов: моя біда — мій клопіт.

— Ви порятували їх? — суворо й вимогливо, з тривогою запитав Михасько.

— Порятував.

Михасько не випитував, як це було. Відповідь наче вивільнила його від тривоги, пояснення давалися зайві, досить було одного цього слова, але хлопець хотів знати ще одне:

— Ви потім ходили в гори?

Учитель усміхнувся, наче сподівався цього запитання і йому дуже кортіло відповісти на те питання:

— Ходив. І не одну ріку перейшов, не один поріг здолав. Бачиш, Михайле, на людській дорозі, в житті людському, безліч рік може трапитися — а одна обов'язково така, котра визначить, який ти і хто ти.

— Це — не обов'язково ріка,— сказав Михасько.— Може бути дорога, наприклад, або й що інше, правда?

— Правда, Михаську. Якраз це я й мав на увазі.

Михасько торкнувся пояса, на якому донедавна висів брелок, поглянув на учителя. Тепер не мусив дивитися у підлогу. Зовсім не мав уже потреби ховати погляд. І від цього прийшло приємне, аж радісне полегшення.

— У мене теж таке було,— сказав Михасько.— Спочатку — на дорозі, з дороги почалося... А потім — у брамі, в білий день у брамі, я вам зараз усе розповім,— сказав Михасько, знову торкаючись пояса, на якому донедавна висів брелок. Михасько аж тепер по-справжньому зрадів, що іграшка належала не Смугастому.